

העברית החדשה והעברית לדורותיה (העברית אינה שפה קריאולית)

רוב חוקרי הלשון העברית סבורים כי העברית בת זמננו היא המשכה של העברית הקדומה. אמנם אפשר לגלות בעברית לדורותיה רבדים שונים, סגנונות שונים, ופה ושם אף קווי דמיון לשפות אחרות, אך רוב החוקרים מסכימים על אחדותה ההיסטורית של הלשון העברית למן תקופת המקרא ועד ימינו אלה.¹

דעה חריגה העלה וקסלר (1990). הוא סבר כי מחיי השפה העברית בשלהי המאה ה-19 התיימרו להחיות את הלשון השמית העתיקה, ומסקנתו בעניין העברית החדשה תמוהה ביותר: לדעת העברית החדשה היא תולדה של היידיש, שלדעתו מוצאה סלבי (!?),² ולכן סבר וקסלר שמהבחינה הגנטית יש לראות בעברית החדשה לשון סלבית ולא שמית. דעה מוזרה, לא מאוששת, לא בלשנית ולא מדעית זאת אין בה ממש, ואנו פטורים מלהתנצח אתה שכן היא הופרכה לחלוטין על ידי גולדנברג (תשנ"ו, בנספח ב למאמרו).³

במאמר זה אני מבקש לדחות השערה אחרת על התהוות העברית החדשה שהועלתה בהרחבה במאמרו של פרופ' שלמה יזרעאל "לתהליכי התהוותה של העברית המדוברת בישראל".⁴ יזרעאל מצהיר שמטרת מאמרו היא "להראות כי ניתן להשוות את התהוות העברית כשפה מדוברת למקרים אחרים של יצירת לשונות חדשות, במיוחד להיווצרותן של לשונות קריאוליות. אם אכן כך, הרי אין להתייחס

1. אמנה כאן על פי סדר הא"ב כמה מן החוקרים שסברו כך: אורנן 1971; אור תשמ"ה; אטר 1989; איונשטדט תשכ"ז; בלאו תשל"ו; בנדויד תשמ"ה, עמ' 165; בן-חיים תשמ"ה, תשנ"ב; בר-אשר תשמ"ה, 1992, תשס"ב; גולדנברג תשנ"ו; גושן-גוטשטיין תשמ"ה; טנא תשמ"ה; סיוון 1976, בייחוד הפרק "מגילת העצמאות לרבדיה הלשוניים", עמ' 33-51; צרפתי תשנ"א; קוטשר 1982; רבין תשמ"ה.
2. הקביעה שמוצא היידיש הוא סלבי תמוהה כשלעצמה, ואין זה המקום לדון בה. על מוצא היידיש ראה למשל קאץ 1993.
3. אגב, באחת ההערות גולדנברג אינו יכול להתאפק ומציין שהטענה של וקסלר "תוכל להתאים לדרשה של פורים" (שם, הערה 39). גם יזרעאל מפקפק בכוננותה של תאוריה זאת (יזרעאל תשס"ב, עמ' 229; וביתר עוז בגרסה האנגלית – יזרעאל 2000, הערה 7).
4. יזרעאל תשס"ב. גרסה קודמת פורסמה באנגלית (יזרעאל 2000), וגרסה ראשונה היא יזרעאל תשמ"ו.

אל הפיכתה של העברית לשפת המקום ולשפת אם כאל נס" (תשס"ב, עמ' 219-220). במאמרו בתשס"ב יזרעאל מאתגר את הדיון בנושא בהתלוננו על כך, שחוקרי הלשון העברית התעלמו מהצעתו לשייך את העברית המתחדשת לשפות הקריאוליות, ותולה את הדבר בנטייה הפוסקנית של החוקרים.⁵ הוא מודה שבהצעתו בתשמ"ו "השתעשעתי לראשונה ברעיון... כי לדעתי העברית הישראלית היא לשון קריאולית", אך במאמרו הנוכחי הוא ריכך את טענתו (תשס"ב, עמ' 222). בסיכומו של דבר יזרעאל רואה בעברית שדוברתה כ"לינגווה פראנקה" בארץ ישראל במהלך המאה ה-19 שפה "מוגבלת בשימושה ומצומצמת בצורתה", והוא מניח שזאת "הייתה עברית שעברה פיג'יניזציה, אולי אף עברית-פיג'ין של ממש" (יזרעאל תשס"ב, עמ' 225). יזרעאל סבור גם במאמרו המאוחר שתהליך ההתהוות של העברית החדשה איננו ייחודי, כי לדעתו תהליכים כאלה חלו גם בהיווצרותן של שפות קריאוליות.

אחרי שנבהיר מה הם תהליכי תקשורת מקובלים ונסכם את תהליך התפתחותן של שפות פידג'ין ושפות קריאוליות, ניווכח שיש הבדל תהומי בין היווצרותן של שפות קריאוליות ובין חידוש הדיבור העברי כשפת אם בתקופה המכונה "תחיית העברית", ושבושם אופן אין לשער שהעברית התפתחה כשפה קריאולית.

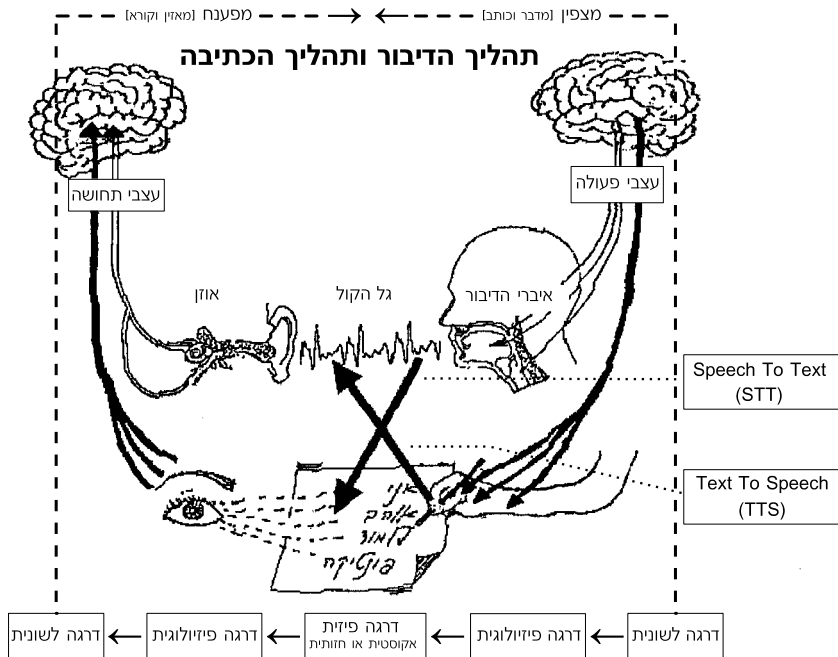
1. תהליכי תקשורת

לשון היא אמצעי תקשורת בין בני אדם. לשון היא האמצעי (או תוֹרוֹך) שבין הצפנת רעיון לקליטתו על ידי הנמען. הלשון הדבורה היא אמצעי התקשורת הטבעי והראשוני, אך ללשונות רבות יש אמצעי תקשורת נוסף – הלשון הכתובה. לשם המחשה ניעזר באיור 1 (המבוסס על לאופר תשנ"ט, עמ' 335, איור 1). חלקו העליון של האיור מתאר בצורה סכמטית שלבים בהפקת הדיבור וההאזנה, ובחלקו התחתון יש תיאור סכמטי של שלבי הכתיבה והקריאה (לפרטים על סוגי התקשורת האלה ועל ההבדלים ביניהם ראה לאופר תשנ"ט).

דיבור וכתיבה הם אמצעים שונים בתהליך הלשוני, ומשתמשים בהם בסוגי תוֹרוֹך שונים, כמתואר באיור 1. המדבר יוצר שינויים אקוסטיים ואלה מתפענחים על ידי המאזין, ואילו הכותב יוצר שינויים גרפיים והללו מתפענחים על ידי הקורא. באיור איחדנו את שני תהליכי התקשורת: את המדבר ואת הכותב כינינו מצפין, ואת

5. יזרעאל תשס"ב, עמ' 221 ואילך. לאחר שסיימתי את כתיבת מאמרי הגיע לידי מאמרו של בלאו (תשס"ג), ושם, בעיקר בנספחו, הוא מתייחס בין השאר לתאוריה של יזרעאל ואינו מקבל אותה. אני שמח לגלות שכיוונתי למסקנתו, ובמאמרי זה כבר הרחבתי את היריעה בנושא. אגב, יזרעאל מגלה שם שגם קריאוליסטים לא קיבלו את דעתו וגם הם אינם מחשיבים את העברית לשפה קריאולית.

המאזין ואת הקורא כינינו מפענח. בכל תקשורת יש תהליך של הצפנה ופענוח, ונוכל להסיק (כמו ליונס 1981, עמ' 11 או לאופר תשנ"ט, עמ' 337) שהלשון עצמה היא ישות על נפרדת, מעבר לדיבור או לכתובה. הדיבור והכתיבה הם רק האמצעים שהלשון מתגלית באמצעותם. הלשון עצמה מורכבת ממערכות סימנים המועברים בתווך מסוים והם באים לידי ביטוי בדיבור או בכתיבה, כמומחש באיור 1.

איור 1: דיבור וכתובה הם אמצעים שונים בתהליך תקשורת לשוני

דיבור וכתובה בשפה מסוימת הם אפוא שני ערוצי תקשורת נפרדים של לשון אחת, ובני אדם בוחרים להשתמש באחד מהם לפי הנסיבות המתאימות. לפעמים אנו ממירים סוג תקשורת אחד ברעהו, ופעמים רבות אנו נעזרים בערוץ האחר כדי לוודא תקשורת יעילה. לדוגמה, כשאמא מקריאה סיפור לילדיה, היא ממירה את הכתיבה לדיבור (מקובל לכנות המרה כזאת Text To Speech = TTS, בייחוד בתחום של מחשבים ה"קוראים" טקסט רגיל); כשסטודנטים כותבים ומצטטים את דברי המרצה הם ממירים דיבור לכתובה (מקובל לכנות המרה כזאת Speech To Text = STT, בייחוד בתחום של מחשבים ה"כותבים" את שנאמר להם). כשישאלני מאחל לחברו ואומר [rov 'Pofer be'ʔalef uve'ʕain] ("רוב אושר באל"ף ובעי"ן"), הוא מערב

בתקשורת הדיבור סממן של תקשורת הכתיבה כדי להעשיר חסר בתקשורת הדיבור שלו בסממן מבחין שקיים בתקשורת הכתיבה שלהם.⁶ הצלכות כאלה בין סוגי התקשורת סימנו באיור בחצים STT ו-TTS. בדרך הטבע כל אומה שיש לה גם לשון מדוברת וגם לשון כתובה משתמשת בשתייהן לתקשורת, והכתיבה והדיבור משלימים, מפרים ומלווים זה את זה במהלך הדורות בחיי האומה.

2. שפת פידג'ין ושפה קריאולית

עד סוף שנות החמישים של המאה הקודמת סברו שפידג'ין וקריאולית הן תת-שפות, וכינו אותן בשמות שהפגינו את הזלזול בהן, כמו אנגלית שבורה, פורטוגזית ממזרית, צרפתית כושית וכדומה. בשנות מסוג זה הובע הבוז שנבע מההרגשה שפידג'ין וקריאולית הן שיבושים של שפות אירופיות שדוברו על ידי מעוטי השכלה. שפות אלה התפתחו בעקבות התפשטות הקולוניאליזם ומשטרי העבדות וכתוצאה מהצורך בשפה משותפת בין דוברי שפות אירופיות ובין תושבים מקומיים או בין עבדים שהוגלו ממקומות שונים.

העיסוק הבלשני האקדמי בפידג'ין ובקריאולית החל רק בתחילת שנות השישים של המאה הקודמת. עד היום אין בין החוקרים של שפות כאלה הסכמה על הגדרה אחידה למונחים פידג'ין וקריאולית (מויסקן וסמית 1995, עמ' 3; הולם, 2000). בכל זאת מקובל היום בחוגי הבלשנים לכנות פידג'ין את לשון התערובת הנבנית במהירות מיסודות קיימים של לשונות שונות. מוסכם שפידג'ין היא לשון מצומצמת, לא שלמה (reduced language), שנוצרה בין קהיליות שונות שאין להן שפה משותפת. עוד מקובל שבפידג'ין המקור העיקרי של אוצר המילים הוא משפת השליט, ואילו מקור התשתית הלשונית (הדקדוק) הוא משפות האוכלוסייה המושפעת.⁷

פידג'ין היא לשון מצומצמת, כי היא משמשת בתחום חיים מוגדר יחיד ופשוט, ולכן בדרך כלל היא דועכת ומתה. אך יש שפידג'ין מאריכה חיים, מתרחבת ומתפתחת לשפה עשירה יותר ומתחילה לשמש גם בתחומי חיים נוספים. משעה שפידג'ין מפותחת כזאת אף הופכת לשפתם הראשונה של קבוצת ילידים (כשילדים לומדים את השפה הזאת כשפתם הראשונה), השפה מכונה קריאולית (הולם 2000, עמ' 6).

6. על השפעה הדדית בין לשון כתובה ללשון דבורה עמדה בורוכובסקי-בר-אבא תשס"ב.
7. הולם 2000, עמ' 5. אגב, אף האטימולוגיה של פידג'ין (Pidgin) אינה ברורה. מילון אוקספורד גוזר את המילה משיבוש המילה האנגלית business בפידג'ין סיני-אנגלי, ויש אף המשערים שפידג'ין מקורה במילה העברית פדיום או פדיון (הולם 2000, עמ' 9; קאי וטוסקו 2001, עמ' 15).

יש לשים לב שקריאולית אינה נחשבת דיאלקט, כי לדיאלקט יש קשרים הדוקים לשפת מקור אחת, ואילו קריאולית היא שפה השונה באופן ניכר מכל אחת מהשפות שהיו במגע ויצרו את שפת הפידג'ין (שהייתה המקור לקריאולית). דוגמות לשפות פידג'ין שהפכו לקריאולית הן הקריאולית-הצרפתית המדוברת באיי סיישל שבאוקיינוס ההודי, הקריאולית בג'מייקה (המכונה בפי בני המקום Patwa), הקריאולית-האנגלית המדוברת בהוואי והקריאולית המכונה "שפת טוק פיזין" (Tok Pisin) המדוברת באי פפואה שבגינאה החדשה (Papua New Guinea). לאור הבהרות אלה נבחן אם אפשר לקבל את השערתו של יזרעאל, שהעברית החדשה היא שפה קריאולית.

3. מקורות הדקדוק והמילון בעברית שונים מהמקורות בשפות קריאוליות

כאמור לעיל, מקובל שפידג'ין היא לשון מעורבת: מקור המילון שלה הוא שפת השליט ומקורות הדקדוק (המבנים) הם שפות הילידים (הולם 2000, עמ' 5). מבחינה היסטורית היו המקורות לשפה העברית המתחדשת במוצאי המאה ה-19 בעיקרם עבריים, ולכן מבחינת מוצא המקורות אין התאמה בין יצירת שפות פידג'ין (והמשכן בשפות קריאוליות) ובין מה שאירע בהחיאת הלשון העברית. ונפרט את הדברים.

יזרעאל סבור שיסודות העברית המדוברת החדשה הם משני סוגים: מקור המילים והביטויים של העברית המדוברת החדשה הוא שכבות הלשון הקודמות של העברית, אך הוא מביא דעות, ונראה שהוא מסכים להן, כי מבנה העברית המתחדשת (הדקדוק) איננו עברי (יזרעאל תשס"ב, עמ' 220). בהמשך נדון בהשערתו ונוכיח שהיא אינה תואמת את המציאות, אך כבר עכשיו נטען כי, אפילו נקבל את הנחותיו בדבר מקורות העברית, גם אז אי אפשר לטעון שהעברית דומה לפידג'ין, שכן המקורות בעברית הפוכים: בפידג'ין מקור המילון הוא שפת השליט ומקורות הדקדוק (המבנים) הם שפות הילידים או העבדים, ואילו לפי הנחת יזרעאל המצב היה הפוך בעברית המדוברת המחודשת: מקור המילון הוא דווקא בעברית עצמה, והדקדוק לפי הנחתו איננו עברי.⁸

4. האפשר לטעון שמקור המבנה של העברית המדוברת החדשה איננו עברי?

לדעת יזרעאל "העברית החדשה היא שפה המורכבת מיסודות שנלקחו משכבות לשון קודמות... יסודות – משמע מילים וביטויים, הצורות הבודדות... אולם מבנה

8. הנקודה האחרונה תמוהה כשלעצמה: אם מקור הדקדוק של העברית המדוברת הוא שפת השליט, לאיזה שליט הכוונה: תורכי או שמא גרמני או אנגלי או אחר?

הלשון המתהווה לא הושתת – ולא היה יכול להיות מושתת – על מסד מבני עברי" (תשס"ב, עמ' 220). הרישה היא דעה מקובלת על חוקרי העברית החדשה.⁹ לעומת זה הסיפה בדברי יזרעאל, כאילו מבנה (דקדוק) העברית החדשה "לא הושתת – ולא היה יכול להיות מושתת – על מסד מבני עברי", היא טענה לא מקובלת, ויזרעאל אינו טורח להוכיח אותה. התימוכין שהוא מביא לטענתו הם אמירות כלליות של שלושה חוקרי לשון (שם, עמ' 220), ואנו נדון בתימוכין אלה אחד לאחד:

1. יזרעאל (שם, עמ' 220) מצטט את ברגשטרסר, שהגדיר את העברית המודרנית "שפה אירופית בלבד עברי שקוף" (ברגשטרסר 1928, עמ' 47). ברגשטרסר הוא אכן אילן גדול שאפשר להתלות בו, אך לא בכל נושא. ברגשטרסר לא חקר את העברית החדשה, ודבריו המצוטטים אינם מבוססים על מחקר עובדתי. ללא ראיות של ממש לנושא זה אין להתחשב אפוא בדעתו, בייחוד מפני שהיא נסותרת על ידי אילנות גדולים שהעברית החדשה נכללה בתחום עיסוקם. קשה לדעת מה הכריח את ברגשטרסר להפריח אמרה זאת ללא תימוכין, וכבר סיכם את הדבר גושן-גוטשטיין באמרו: "אמרות כנף שהפריחו נילדקה או ברגשטרסר על מהותה של העברית המתחדשת יפה להן הקבורה בבית העולם של אמרות-כלה, ואל נא נטריח אותן מקברן".¹⁰

2. באותו עניין מבקש יזרעאל (תשס"ב, עמ' 220, בסוגריים) להשוות לרוזן (1977, סעיף 1.5). אכן עובדה היא שגם רוזן מצטט את ברגשטרסר, אך עיון בדברי רוזן שם מראה שאין בדבריו סיוע לטענה שהעברית הישראלית היא שפה אירופית. להפך, רוזן מביא את דעת ברגשטרסר ומתנגד לה בתוקף. הוא מצביע (בייחוד בעמ' 26) על כך שבעברית החדשה יש שימור של תכונות מורפולוגיות ותחביריות של שפות שמיות. רוזן מציין, למשל, שאיבוד הגאים כמו הנחציים אינו מעיד שהעברית הישראלית אינה שפה שמית, כי אבדות דומות אירעו גם בשפות שמיות אחרות; הוא גם מראה, למשל, שכינויים מוסבים ומשפטים שמניים קיימים בעברית, והם מאפיינים שפות שמיות ולא אירופיות.

3. יזרעאל מצטט מליפשיץ (תרפ"ג, עמ' 36), שחווה את תהליך תחיית העברית מבפנים, והעיר הערה דומה לשל ברגשטרסר. הציטוט מליפשיץ אמנם מדויק, אלא

9. ראה, למשל, בן-חיים תשמ"ה. נציין שבדיקות של אוצר המילים בטקסטים בעברית החדשה העלו שהרוב המכריע של אוצר המילים בכל אחד מהם כבר נמצא במקרא, חלק קטן יותר נמצא בלשון חז"ל או בלשון ימי הביניים, ורק מיעוט של מילים בטקסט רצוף הן חידוש מלשון ימינו (סיוון 1976, עמ' 49; צרפתי תשנ"א; בראשית תשס"ב, עמ' 208).

10. גושן-גוטשטיין תשמ"ה, עמ' 63. זאת לדעת: אף נלדקה, בלשן נודע מראשית המאה ה-19, שגם הוא לא עסק בעברית חדשה, הפריח טענה דומה ברשימתו באנציקלופדיה בריטניקה במהדורה התשיעית, בערך Semitic Languages, עמ' 622 טור ב. דיון ותמיהה על דעה בלתי מאוששת זאת ראה גם אצל בן-חיים תשנ"ב, עמ' 19, 33; ואצל קוטשר 1982, עמ' 294. ניסיון הסבר למקור הטעות ראה אצל בלאו תשל"ו, עמ' 19, ותשס"ג, עמ' 317.

שמכלל החיבור של ליפשיץ, ואפילו מהקטע המצוטט עצמו, לא נראה שדעתו דומה לקביעת ברגשטרסר. העיסוק העיקרי בחיבורו של ליפשיץ מצביע על הסכנה ללשונו העברית מהשפעת לשונות זרות (שם, עמ' 2). מצד אחד ליפשיץ אינו מתנגד להכנסת מילים זרות, אך מצד שני הוא טוען ש"צריך לשים לב לזה, שעל קרקע-התחיה אין השאלה: מה ידבר העם? אלא: מה צריך ללמדו לדבר?", ובאותו קטע הוא ממשיך ומטיף "להשתדל לכתוב ולדבר בסגנון הנכון על-פי כל כללי-הדקדוק המקובלים. שגיאות ושבושים אינם דרך להתפתחות" (שם, עמ' 35). ליפשיץ, בידעו שלשון האם של רבים מדוברי העברית המתחדשת אינה עברית (בלשונו: "מפאת היות הלשון הפנימית בלתי-עברית"), חושש ומתריע מחידושים לא מבוקרים בעברית. בקטע שציטט יזרעאל ליפשיץ מבקש למנוע שיבושי דקדוק בהשפעת לשונות הדיבור של לומדי העברית, וקורא "לעמוד על המשמר ולהלחם בבית הספר ובספרות נגד השפעת הז'ארגונים" (שם, עמ' 37), ובהמשך הוא מבהיר שתפקיד השמירה הזה מוטל על הבלשנים, על המשוררים ועל הסופרים.

מאיר ליפשיץ – המורה, הסופר והחוקר, שהיה חבר ועד הלשון ו"עד ראייה" להפיכתה של הלשון העברית מלשון כתב וספר ללשון חיה לכל דבר (כרמי תשנ"ז, עמ' 140) – כותב בחיבור זה: "רבות בפעמים העירו על מצב לשונו המשוונה והבלתי מובן, שהיתה כחיה וכמתה בבת-אחת כל ימי הביניים... כל סימני-החיות של לשון היו בלשונו אף בימי הביניים: נמצאה לצרכיהם בכל דור, הסתגלה לביטוי כל מחשבותיהם, נוצרו בה תדיר ביטויים חדשים..." (ליפשיץ תרפ"ג, עמ' 34; תש"ט, עמ' נב). בחיבורו השלם ליפשיץ קובע בפסקנות ש"לשון מתה לא הייתה העברית מעולם. חיותה לא פסקה כל ימי העם... הלשון העברית נתמעט אמנם שלטונה על לשון הדיבור, אבל לא חדלה מלהיות לשון חיה כל ימי הגלות. יצירות גדולות נוצרו בלשון כל ימיה, מחשבת הדורות נתבטאה בה... כל אלה הם סימני חיים מלאים" (שם, עמ' רנו). מקריאת כתביו של ליפשיץ מתברר שלא רק שאין לייחס לו דעה הדומה לציטוט מברגשטרסר, אלא שהוא התנגד לדעה כזאת. ברור שהסובר ש"לשון מתה לא הייתה העברית מעולם" אינו סובר ש"מבנה הלשון המתהווה לא הושחת – ולא היה יכול להיות מושחת – על מסד מבני עברי".

כאמור, יזרעאל לא הוכיח את טענתו שמבנה העברית החדשה "לא הושחת" – ולא היה יכול להיות מושחת – על מסד מבני עברי". ראינו שהאילנות שהוא ניסה להיתלות בהם אין בהם ממש לעניין הנדון, וכל יודע עברית ידחה טענה כזאת. כל משפט פשוט כמו "את שמרת עליו בבית הגדול" עשוי לשכנע שדקדוק שפתנו אינו זר. תצורת כל אחת מהמילים במשפט היא תצורה עברית שאין דומה לה בשום שפה אירופית; כך הוא גם היידוע והשימוש באותיות היחס. במשפט זה יש הקפדה על התאמה במין ובמספר בין הנושא לנשוא, וכן יש התאמה בין שם העצם ובין שם התואר שלו, כמקובל בשפה העברית לדורותיה. די בהדגמה של משפט פשוט כזה

כדי לשכנע כל יודע עברית, כי גם דקדוק העברית החדשה מושתת בעיקרו על העברית לדורותיה.

את המעוניין בהוכחות מעמיקות יותר לכך שדקדוק העברית החדשה הוא עברי ברובו הגדול נפנה לשלושה מחקרים שונים על השפה העברית החדשה. כבר הזכרנו את מחקרו של רוזן (1977, סעיף 1.5), ונזכיר עוד את מחקרו המקיף של גולדנברג על "העברית כלשון שמית חיה" (תשנ"ו). ההפניה השלישית היא לעבודתו של בנדויד (תשמ"ה). בנדויד ניסה להוכיח בצורה מדעית את תחושת לבנו שהעברית היא אותה לשון שדוברת לפני אלף, אלפיים ושלושת אלפים שנה. לצורך זה הוא בחר בשישה תחומי לשון (כתיב, צורות, מילים, משמעות, תחביר והגייה) ובדק עד כמה הם יציבים ומשתמרים לאורך ההיסטוריה של העברית. סיכומו הוא חד-משמעי: "יש כאן [בעברית] אחדות היסטורית ממש, פשוטה כמשמעה. וסימנה המדעי, כאמור, שעיקרי יסודות בלשון, כפי שהודגמו, נשתמרו בה אלפי שנים ברציפות ולא נתחלפו חילוף מפליג" (בנדויד תשמ"ה, עמ' 165). משמע מכאן שגם המילון וגם הדקדוק בעברית בת זמננו הם המשך ישיר לעברית לדורותיה. ראייה פשוטה לכך היא העובדה, שתלמיד תיכון ממוצע מסוגל לקרוא ולהבין פחות או יותר פרק פרוזה בתנ"ך, ואפילו לא ראה אותו מימיו.¹¹

מנקודת המבט של מקורות השפה נוכל לסכם, כי אין דמיון בין קריאולית לעברית המתחדשת. בקריאולית מקורות המילון והדקדוק שונים, ושניהם אינם מהשפה הקריאולית עצמה, ואילו בעברית המתחדשת שניהם באים ממקור אחד – מהעברית עצמה.

5. העברית המתחדשת אינה שפה חדשה

יזרעאל סבור ש"התהוות העברית המדוברת לא הייתה החייאה של לשון מתה אלא יצירה של שפה חדשה" (יזרעאל תשס"ב, עמ' 220; ההדגשה שלי). מדבריו משתמע שהתפתחות העברית משלהי המאה ה-19 היא "יצירה של שפה חדשה", בדומה להתהוות השפות הקריאוליות. נרחיב כאן מעט ונראה, שהמציאות ההיסטורית אינה מאפשרת לסבור שהעברית המתחיה היא שפה חדשה.

11. הוכחה יפה ומשכנעת לכך ראה גם אצל טנא תשמ"ה, עמ' 131-134; והשווה לאורן 1971; לבלאו תשל"ו, עמ' 111; ולבר-אשר תשס"ב, עמ' 208. אגב, מהעובדה שמשכילים עבריים מבינים את מקורות הלשון הקדומים אין ללמוד גזרה שווה ולחשוב שאבותינו הקדמונים היו מסוגלים להבין את לשוננו. לשוננו היא שלב נוסף בעברית לדורותיה הכוללת את עיקרי השלבים הקדומים, אך העברית הקדומה אינה כוללת את העברית החדשה. הרחבה בעניין זה ראה אצל בלאו תשל"ו ואצל בן-חיים תשנ"ב. בן חיים (שם, עמ' 58 ואילך) טוען, ש"לא מה שנוצר בה [בעברית] דור אחר דור הוא ייחודה, אלא זה שלא מת בה שום דבר – הוא ייחודה", וחזן מכמה יוצאים מהכלל מעטים אנו חשים שיסוד לשוני שהיה קיים באחת מתקופות הלשון קיים גם בתקופתנו.

אין חולק על כך שהעברית הכתובה לא פסקה מתקופת המקרא ועד ימינו אלה והיא שימשה את העם לדורותיו ולתפוצותיו לא רק לצורכי הקודש אלא גם לצורכי החול: לתפילות, לפרשנות, לחוקים, לתקנות, לדיונים הלכתיים, לשירת קודש ולשירת חול, לדיונים פילוסופיים, לתיאורי מסעות, לספרי רפואה ומדעים אחרים, לספרות חול יפה מסוגים שונים, לפנקסי קהילות, לתעודות ולצוואות, לקשרי מכתבים עם הפזורה היהודית, לתרגום משפות שונות ועוד.¹²

העברית הכתובה לא קפאה על שמריה, וככל דבר חי אף היא השתנתה במשך הזמן: אינה דומה העברית המקראית לעברית המשנה או התלמוד, לעברית הפיוט או לעברית של ספרות ההיכלות או לעברית שב"מחברות עמנואל הרומי" או לעברית של ספרות ההשכלה. העברית שינתה סגנונות, הרחיבה את אוצר המילים שלה ושינתה את המבנים התחביריים שלה, אך שינויים כאלה הם דווקא מסממניה של שפה חיה. יפה סיכם את הנושא הסופר חיים הזז בכתבו: "מדור לדור נתרחבה והלכה [העברית] והעמיקה והלכה. נתעשרה בסגנונות, בגוונים וגוני-גוונים שונים אלו מאלו" (הזז תשכ"ט, עמ' 232). למרות ההתפתחות והשינויים אנו מוצאים שבעברית הכתובה יש רציפות היסטורית ומאפיינים ברורים המאגדים אותה כדי להיחשב שפה אחת (בנדויד תשמ"ה). דומה שבעניין העברית הכתובה חוקרי הלשון העברית תמימים בדעתם על אחדותה של העברית לאורך הדורות, ומסקנתם היא שבאספקטים רבים העברית לדורותיה הייתה חיה ולא "מתה".¹³ בעובדה זאת אף יזרעאל מודה באמרו "השפה הכתובה מעולם לא חדלה להתפתח" (תשס"ב, עמ' 227), והוא אף מודה וכותב ש"אין להתייחס אל העברית הקודמת למאה העשרים כאל שפה מתה... העברית שימשה גם לכתיבת ספרות חילונית... העברית שימשה ליהודים כלינגווה פראנקה" (שם, עמ' 217).

6. האפשר לנתק את העברית הכתובה מהעברית המדוברת?

ושמא יבוא קורא ויטען, כי יש להפריד ולהבחין בין השפה הכתובה ובין השפה המדוברת, וכי הטיעון של חידוש השפה העברית מוגבל לתחיית השפה המדוברת

12. לא נרחיב בנושא. המתעניין מוזמן לעיין בחיבורו המקיף של פדרכוש (תשכ"ח), המביא שפע עצום של דוגמות. השלמות לנושא אפשר למצוא אצל הרמתי (בספריו המצוטטים בביבליוגרפיה). תרגומים לעברית אף הם מעידים על ידע בעברית ועל צורך בעברית. דוגמות לתרגומים לעברית אסף הרמתי, ומהם נזכיר לדוגמה תרגום של מקצוע שאינו קשור לדת, את "תרגום הגיאומטריה של אוקלידס לעברית" על ידי ר' ברוך משקלוב ב-1780 (הרמתי 1992, עמ' 134). בעניין תרגומים לעברית נוסף, כי ידוע לנו על יותר מ-160 מתרגמים שתרגמו למעלה מאלף ספרים לעברית רק בשנים 1148-1350 (רבין תשל"ז, עמ' 41).

13. דינור תש"ו, עמ' 6; ליפשיץ, תש"ט, עמ' רנו; יצחקי תשמ"ט, עמ' 91-93; הרשב תש"ן, עמ' 22 ואילך; מישור תש"ן, עמ' 210; בן-חיים תשנ"ב, עמ' 17.

בשלהי המאה ה-19. כלומר, אולי אפשר להסיק שרק השפה העברית המדוברת החדשה דומה בתהליכי התפתחותה לשפה קריאולית. אלא שגם טענה כזאת נצטרך לדחות, משני טעמים עיקריים: (א) גם העברית המדוברת לא פסקה בתולדות עם ישראל; (ב) אין להפריד בין ערוץ הכתיבה לבין ערוץ הדיבור.

א. גם העברית המדוברת לא פסקה בתולדות עם ישראל

נכונה העובדה שמגלות בית ראשון העברית המדוברת הולכת ודועכת והיא מתחדשת לגמרי רק עם "החייאת" השפה העברית במוצאי המאה ה-19 (מכאן ואילך נכנה את התקופה הזאת תקופת הביניים¹⁴). אך עובדה זאת אינה מבססת את הסברה שהעברית המדוברת פסקה מלשמש בכל תקופת הביניים המוזכרת. כמו בעברית הכתובה גם בערוץ של העברית המדוברת לא חל נתק גמור. ברשותנו אלפי עדויות לתקשורת של דיבור בשפה העברית לאורך כל תקופת הביניים.¹⁵ מכיוון שיש שפקפקו בדבר נעמוד כאן בקצרה על סוגיה העיקרית של התקשורת המדוברת. דיבור עברי היה מקובל בין יהודים, כדי שגויים הנמצאים ביניהם לא יכינו את דבריהם (רבין תשל"ז, עמ' 7). עברית שימשה לשון קשר ("לינגווה פרנקה") בין יהודים, בייחוד בפגישות בין יהודים מארצות שונות.¹⁶ העברית הייתה גורם מגשר ומלכד בין אחים זרים ורחוקים, ושד"רים שיצאו מארץ ישראל לקהילות היהודים בתפוצות נהגו לדרוש בעברית.¹⁷ מסתבר שיהודים רבים הבינו עברית ואף דיברו בה, ומתוך עושר הראיות לעניין נצטט להמחשה ממכתבו של ר' ישעיה הורוויץ (השל"ה, 1555-1628) מ-1621 על קורותיו בעיר חלב בדרכו לארץ ישראל: "ונפשם חשקה לתורתו והיו משכימים ומעריבים לפתחי, וכל לשונם לשון הקודש, וכל שדרשתי שם – דרשתי בלשון הקודש באר היטב" (הרמתי 1992, עמ' 179). דרשות ושיחות בעברית היו דבר שבשגרה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בהרבה מתפוצות ישראל. וכיוון שעברית מדוברת יכלה לשמש לשון קשר, ברור גם כיצד יכלו תלמידים ורבנים לעבור ממקום למקום במשך כל תקופת הביניים כדי ללמוד וללמד. לדוגמה, ר' עובדיה מברטנורה כתב לאחיו בשנת 1489: "ואני דורש לקהל פה [בארץ ישראל] פעמיים בחודש בבית-הכנסת בלשון הקודש, כי רובם מבינים בלשון הקודש... ומשבחים ומהללים את דרשותי" (פדרבוש תשכ"ח, עמ' 132).

14. בכינוי זה (וגם בראשי התיבות ת"ב) הרבה להשתמש טנא (תשמ"ה).

15. עדויות נאספו בין השאר על ידי איזנשטדט תשכ"ז, עמ' 96 ואילך; פדרבוש תשכ"ח; שרפשטיין תשל"ב; חומסקי 1967, בייחוד פרק יב; והרמתי (בספריו הנוכחים בביבליוגרפיה).

16. רבין תשל"ז, עמ' 7; ומודה בכך גם יזרעאל תשס"ב, עמ' 217. בהקשר זה אזכיר קורוויז. קולומבוס, מגלה אמריקה, הניח שתושבי הודו הם מצאצאי עשרת השבטים, ולכן צירף למלחתו את לואיס דה טורס, שדיבר עברית. לפי המסופר הוא היה הראשון שדיבר עברית (או מוטב לומר: ניסה לדבר עברית) בעולם החדש (הרמתי 1992, עמ' 151).

17. שפע עדויות לכך אסף הרמתי 1992, עמ' 191 ואילך.

תקשורת בעברית מדוברת הייתה קיימת בהוראה, בדרשות, בהרצאות ולעתים אפילו בדיבור עברי מסוים של חיי היום-יום. בודדים העדיפו לדבר רק בעברית, לפחות בזמנים מוגדרים, בזכות הקדושה שיוחסה לשפה. ר' ישעיה הורוויץ (השל"ה, שכבר הוזכר), למשל, הטיף לדבר רק עברית, לפחות בשבתות ובחגים: "אשרי מי שמרגיל את עצמו לדבר בלשון הקודש אף בימי חול, כי אין ערך למעלת לשון הקודש" (הורוויץ, תשכ"ג, דף צט ע"ב). ידוע לנו שמקובלים בצפת נהגו כך גם לפניו (במאה ה-16), בתחילה בהנהגת ר' משה קורדובירו, ואחר כך בהנהגת האר"י. מסופר על האר"י שבשלב מסוים נזהר וסירב לדבר בלעז והקפיד לדבר רק עברית, אפילו עם אשתו.¹⁸ מספרים על הגר"א (1720-1797), כי מיום שהיה לבר מצווה השתדל ללמוד ולדבר רק בלשון הקודש, וגם עם בני ביתו היה מדבר רק בעברית (הרמתי 1992, עמ' 134). ולהבדיל, גם יהודים משיחיים וגם מיסיונרים לנצרות דיברו והטיפו בעברית (דוד הראובני ואלדד הדני דיברו רק בעברית! ראה פדרבוש תשכ"ח).

לא אחת הייתה עברית הדיבור הראשון ששמע תינוק יהודי בינקותו. אחת המצוות המוטלות על אב יהודי היא ללמד את בנו לדבר בלשון הקודש. הוראה זאת מסתמכת על הפסוק בדברים (יא, יט) "וְלַמִּדְתָּם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם", ומדרש ההלכה (ספרי), המצוטט גם בפירוש רש"י למקום, דורש: "משעה שהבן יודע לדבר, למדהו 'תורה צוה לנו משה', שיהא זה לימוד דיבורו. מכאן אמרו: כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו משיח עמו בלשון הקודש ומלמדו תורה. ואם לא עשה כן, הרי הוא כאילו קוברו, שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם' וגו'". בהתאם לכך נפסקה ההלכה "מאימתי אביו חייב ללמדו תורה? משיתחיל לדבר. מלמדו 'תורה צוה לנו משה' ושמע ישראל' ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע... ומוליכו אצל מלמד התינוקות".¹⁹ יהודים הורו הלכה זו כהלכה למעשה, והרמתי (1992, א, 1992) מביא שפע של עדויות על קיום מצווה זאת בדורות שונים ובמקומות שונים בתפוצות ישראל, ביחוד במאות ה-16-19. ולהבדיל, בהרבה קהילות נהגו חברי "החברה קדישא" לדבר בלשון הקודש בשעת טיפולם במתים (שרפשטיין תשל"ב, עמ' 161).

מכיוון ששפה כתובה יכולה להיקרא בקול, נוכל לייחס גם את ההיבט הזה לערוץ של השפה המדוברת. כלומר, גם קריאה והאזנה גרידא של עברית ליטורגית בתפילות, בדרשות, בקריאות בספרי הקודש ובלמוד שימרו במידה מסוימת את ערוץ התקשורת המדוברת.

הכושר לדבר בעברית התאפשר ללא ספק מידע התפילות ומלימודי המקרא ושאר

18. עדויות על כך אסף הרמתי 1992, עמ' 191 ואילך.

19. משנה תורה לרמב"ם, הלכות תלמוד תורה א, ו; וראה בבלי ברכות יג ע"ב.

ספרי הקודש. צלילי עברית מדוברת (כל אחד לפי מורשת אבותיו)²⁰ לא היו זרים לכלל היהודים, כי עברית שימשה אותם כל הזמן. כל יהודי זכר בעל פה לפחות כמה ברכות וקטעי תפילה שהיו שגורים בפיו. כמו כן, אמירה בקול של הברכות, התפילות והלימוד שמרו על יכולת מסוימת של דיבור בעברית (TTS).

נוכל לקבוע אפוא שבתקופת הביניים התקיימו שני ערוצי התקשורת העבריים: במשך ההיסטוריה הארוכה השתמשה האומה היהודית גם בערוץ התקשורת הכתובה וגם בערוץ התקשורת המדוברת. יהודים גם הרבו להצליב בין ערוצי התקשורת והפכו את הכתב לדיבור (TTS) ואת הדיבור לכתב (STT). נכון שאפשר להצביע על נסיבות שונות ועל מידת שימוש שונה בשני ערוצי התקשורת, אך בסופו של דבר אין לערער על כך שהעברית המשיכה להתקיים לאורך כל הדורות גם בערוץ הכתיבה ובמידה פחותה בערוץ הדיבור. לפיכך אין כל מניעה לראות בתקשורת העברית בתקופת הביניים חלק משרשרת המסירה של העברית לדורותיה. עברית זאת מגשרת ומקשרת בין העברית של התקופות הקדומות לעברית החיה שבפינו. די במסקנה זאת כדי שלא להסכים לקביעתו של יזרעאל, ש"התהוות העברית המדוברת לא הייתה החיאה של לשון מתה אלא יצירה של שפה חדשה" (תשס"ב, עמ' 220; ההדגשה שלי). ברור לנו שהעברית שבפינו אינה בריאה חדשה, אלא היא מחוברת ומקושרת לעברית לדורותיה.²¹ וגם מנקודת מבט זאת ההתפתחות בעברית אינה דומה כלל להתפתחות השפות הקריאוליות, שהן אכן תוצאה של התפתחות ויצירה של שפות חדשות לגמרי.

תמיהתנו על יזרעאל גוברת, כי בחלק מסוים של מאמרו הוא עצמו מודה שהעברית שימשה לשון מדוברת משותפת (לינגווה פרנקה) בארץ ישראל במאה ה-19, וקורא לתת את הדעת לשאלה אם הייתה העברה של מאפיינים לשוניים מהשפה הזאת אל העברית הילידית החדשה בראשית המאה העשרים. ובאותו מקום הוא עוד מוסיף: "לדעתי, כמעט בלתי אפשרי להניח ניתוק מוחלט בין שתי התקופות של העברית המדוברת בארץ ישראל, לפני ואחרי פרוש המאה העשרים"

20. דרכי ההגייה והקריאה בעברית ניכרים במימושים שונים בהתאם למסורות העדות (מורג 1972).

21. העברית שבפינו היא המשך של העברית לתקופותיה, אך בקורות הלשון העברית יש ייחוד שאינו קיים בשפות אחרות. בעוד שבשפות רגילות הדמיון בין השפה המקורית ובין צאצאיה הולך ומיטשטש עם ההתרחקות בזמן ובמרחב, בעברית השינויים הם מתונים הרבה יותר. הלטינית, למשל, שונה מאוד מצאצאיה האיטלקית, הצרפתית, הרומנית והספרדית. השוני בין הצאצאים ובין עצמם ובינם לבין המקור הוא גדול כל כך, שכל אחד מהצאצאים נחשב שפה נפרדת. גם העברית עברה שינויים והתפתחויות, אך ללא ספק היא צאצא של אותה שושלת עתיקה. למשכיל ישראלי אין קושי ממשי בהבנת קטע מספר רות, אסתר או שמואל, אפילו לא ראה אותו מימיו. מה שאין כן אצל עמיתו האנגלי, למשל, שיתקשה מאוד להבין את לשונו של ציזור ואף את לשונו של שקספיר, שדוברה במחוזותיו אך לפני כחמש מאות שנה.

(שם, עמ' 225). אכן אנו מסכימים לדעה זאת, ולכן לא ברור כיצד קבע ש"התהוות העברית המדוברת לא הייתה החיאה של לשון מתה אלא יצירה של שפה חדשה" (תשס"ב, עמ' 220).

ב. אין להפריד בין ערוץ הכתיבה לערוץ הדיבור אפילו נקבל את ההנחה השגויה שהעברית המדוברת שהתפתחה בשלהי המאה ה-19 הייתה בריאה חדשה, גם אז אי אפשר להשוותה לשפה קריאולית. בעוד שבשפת פידג'ין שהתפתחה לקריאולית התקשורת התקיימה רק בערוץ הדיבור, התקשורת בעברית המתחדשת התקיימה גם בערוץ הדיבור וגם בערוץ הכתיבה. הבדל כזה הוא עקרוני, כי כשקיים גם ערוץ כתיבה ברקע הוא משפיע על התקשורת בערוץ הדיבור. עם הספר קשור קשר כל יינתק למסורת של כתיבה עברית במשך כל ההיסטוריה שלו; לעומת זה בהמצאת שפת פידג'ין ובהמשכתה לשפה קריאולית אין ברקע מסורת של כתיבה.

מקובל ש"לשון" היא אמצעי תקשורת, ומנקודת המבט של תהליכי תקשורת (המתוארים באיור 1) די אפילו בערוץ תקשורת אחד כדי להחשיב אותו ללשון. מכיוון שערוץ הכתיבה בעברית לא פסק מלשמש בכל תקופת הביניים, אפילו נניח שדיבור עברי לא התקיים כלל באותה תקופה, ניאליץ להסכים שתקשורת בעברית הייתה קיימת. לפיכך, אפילו נניח שערוץ הדיבור העברי החל מאפס בסוף תקופת הביניים, הרי גם אז אין זה חידוש לשון, שהרי לצדו קיימת כל הזמן תקשורת בעברית (הכתובה), והדיבור העברי המתחדש ניזון גם מהלשון הכתובה. לא כך הדבר בשפה קריאולית, שבהיווצרותה אין ברקע שפה כתובה המזינה את השפה המדוברת.

7. דיון

לפי ההגדרה המקובלת בבלשנות, ש"לשון" היא אמצעי תקשורת, אין מקום להבחנה בין ערוץ הכתיבה לערוץ הדיבור מבחינת הלשון או התקשורת; די שמתקיימת תקשורת. ובמקרה של העברית, שהמשיכה לתפקד בשני הערוצים לכל אורך ההיסטוריה, לא נשגה אם נאמר שהלשון העברית שמרה על רציפות היסטורית. האם יוצא מדברינו שאין הבדל בין התקשורת בעברית בת זמננו לתקשורת בעברית בתקופת הביניים? כלל וכלל לא! יש הבדל מהותי ביניהן, והוא נעוץ בשאלה נפרדת, אם שימשה העברית גם "שפת אם". ב"תקופת הביניים" הפך עם ישראל לרב-לשוני: שפת אמו של היהודי לא הייתה עברית אלא אחת מהשפות שיהודי המקום דיברו (ארמית, להג ערבי, יידיש, לדינו, צרפתית וכדומה), אך רובו של העם השתמש גם בעברית, ובעיקר לעניינים שברוח. אבל למרות חשיבותה של שאלה זאת אין היא קשורה ישירות לשאלה שאנו עוסקים בה, אם העברית החדשה היא יצירה של שפה חדשה הדומה בהתפתחותה לקריאולית.

נראה לנו כי חוקרי עברית הבליעו ושילבו בקביעותיהם ובטיעוניהם, במודע או שלא במודע, הגבלות הקשורות ללשון חיה, לשפת אם או לערוץ הדיבור. השאלה מהי "לשון חיה" תלויה בהגדרה ל"חיות". האם אנו תולים את חיותה של השפה ביכולתה להיות שפת אם, או לפחות שפה שאפשר לתקשר בעזרתה בכל נושא, או שמא אנו מתכוונים ליכולת לתקשר באמצעותה (אך לא בכל הנושאים)? רבין (תש"ם ותשמ"ה) דן בשאלה "מה הייתה תחיית הלשון?", ובין השאר הוא מביא דעות שונות ומסכם שהמינוח תחייה לגבי לשון מוגדר באופן שונה על ידי קבוצות שונות. יש שזיהו חיים של לשון רק עם לשון דיבור, בלי להתייחס ללשון הכתובה, ולעומתם יש שהתייחסו לתחייה דווקא בהקשר ללשון כתובה, בלי להתייחס ללשון הדיבור; יש שהחשיבו תחייה של לשון רק כשהלשון המדוברת התרחבה והתחילה לשמש גם בכתיבה המדעית ובהוראה, ויש שהכלילו וייחסו חיים ללשון (מדוברת או כתובה) אם היא שימשה לצורכי תקשורת בחברה מסוימת. ויש שהחמירו וייחסו חיים רק ללשון המפרנסת את כל הפעילויות המקובלות באותה חברה (רבין תש"ם, עמ' 125–129, 133).

העובדה שלשון מפסיקה להיות שפת אם או שפה עיקרית אינה גורמת לה בהכרח להיות מתה. כפי שראינו, העברית לא פסקה מלשמש אמצעי תקשורת בכל תקופת הביניים גם בערוץ הכתיבה וגם בערוץ הדיבור. מסיבה זאת התלבטו רבים במושג תחיית הלשון העברית. סמוך לתחיית העברית כתב דינור, ההיסטוריון: "מן הצורך ומן ההכרח הוא לשים קץ לתפיסה הפרימיטיבית, כי הלשון העברית הייתה 'לשון מתה'... הלשון העברית לא הייתה מעולם לשון מתה לגמרי... גם כלשון מדוברת לא פסקה הלשון מלמלא תפקידים סוציאליים" (דינור תש"ו, עמ' 6–7). כך סבור גם הבלשן זאב חומסקי: "תחיית הלשון העברית כשפת הדיבור נחשבת בין פלאי הפלאים של ימינו... אולם מה שנעלם מעיני רבים הוא, כי לאמתו של דבר לא מתה השפה מעולם, אפילו בדיבור פה. ולפיכך אין דין תחייה חל עליה" (חומסקי 1967, עמ' 235). התלבטות החוקרים בנושא באה לידי ביטוי בשימוש במונחים חלופיים המתאימים לנסיבות "תחיית הלשון". אטר, למשל, סבר שהעברית הייתה רדומה והתעוררה, ולכן העדיף את המונח עברית מתחיה, המביע "יקיצה" (אטר 1989, עמ' 55). אנו מוצאים גם שימוש בביטויים כמו "התחדשות השפה העברית" ו"השיבה המלאה של העברית לחיים", וכן אנו מוצאים ביטויים המדברים על הפיכת העברית ל"לשון היום יום" או ל"לשון אם" או ל"לשון טבעית ומלאה" או ל"לשון עיקרית" או ל"לשון יחידה" או ל"לשון אופפת כול ומשמשת לכל צורכי החיים".²² בין כך ובין כך, בענייננו, העוסק בהשוואת התחדשות העברית להיווצרות לשון קריאלית, איננו נזקקים להיכנס לסוגיית ההגדרות השונות של "התחייה". ברור

22. טנא תשמ"ה; גולדנברג תשנ"ו, עמ' 148; בר־אשר תשס"ב, עמ' 203, 207.

שבשתייהן התופעות שונות לגמרי: שפת פידז'ין היא שפה חדשה לגמרי, ורק כשהיא מתרחבת והופכת לשפת אם נולדת שפה קריאולית, אך תהליך זה אינו דומה למה שקרה בעברית המתחיה. העברית שלפני התחיה הייתה חיה, או לא הייתה מתה (בין בכתב ובין בדיבור), ובתקופת התחיה היא הפכה להיות גם שפת אם.

סיכום

כזרעאל ואחרים²³ אפשר כמובן למצוא תופעות דומות בהתחדשות העברית ובהיווצרותן של לשונות קריאוליות, כמו תנועת אוכלוסין בהיערכות הקולוניאלית שלפני הולדת קריאולית הדומה לגלי העלייה שהגיעו לארץ ישראל עם התחדשות העברית, או כמו קבוצות שונות המתקשרות זו עם זו בשפה שלישית שאיננה שפת האם אף לא של אחת מהן. אך נוכחנו לדעת כאן, שבמהותו של דבר תחיה או התחדשותה של העברית שונה לגמרי מהתפתחותה של שפה קריאולית. את עיקר טענתנו נגד ההשוואה נוכל לתמצת בדברי זרעאל עצמו בהזכירו את תאוריית הורבט ורוקסלר מ-1997 בדבר תהליך הקריאוליזציה של העברית. אחת מטענותיו נגדם היא שהמחברים "מתעלמים מההיסטוריה העשירה של העברית ומרצף התפתחותה הן בערוץ הכתוב (במשך אלפי שנים) והן בערוץ המדובר (בתקופת מה)" (זרעאל תשס"ב, עמ' 229 הערה 14). טענה זאת עצמה אנו מפנים נגד התאוריה של זרעאל, שהרי הוא עצמו התעלם מההיסטוריה העשירה של העברית ומרצף התפתחותה הן בערוץ הכתיבה והן בערוץ הדיבור. בתחיה של העברית יש אמנם התרחבות, אך מקורותיה העיקריים הם פנימיים, מתוך העברית עצמה, ותיאר זאת יפה בעל היובל בסיום מאמרו על העברית החדשה ומורשת הדורות:

כאשר נפתחו [התקופות החדשות בתולדות העברית] עמדו רגליהם של ראשי המדברים בתוך המקורות הקלסיים של הלשון העברית וראשם היה שקוע בהם. דבר זה הבטיח רציפות והמשך של מסורות הדורות הקודמים וגם חידוש מחמת שינוי העתים וחילופי המושגים. אבל גם כיום, אף שניתקו רגליהם ונדו ראשיהם של רבים מדוברי העברית מן המקורות הקלסיים, מה שנתגבש בשניים שלושה דורות קודמים ונתון בפיהם של דובריה מחבר אותם אל המקורות הקודמים, עם שהם נתונים בעולם מושגים חדש ובמגע בין-לשוני נמרץ המשתקף בדיבורם ובכתיבתם. לאור זאת ניתן להבין מדוע

23. זרעאל מביא את בר-אדון, את היימס, את בנדויד ואת הורבט ורוקסלר (בעמ' 221 ר-229). בר-אדון ובנדויד השוו היבטים מסוימים בעברית המתחדשת לפידג'ין, אך לא עלה כלל על דעתם להשוות את התחדשותה של העברית לפידג'ין או לקריאולית.

לעתים קרובות אנו מוצאים שתבניות לשון המשמשות בעברית הקלסית וממשיכות להתקיים גם בעברית החדשה, חל שינוי מועט או מרובה בתפקידיהן (בר־אשר תשס"ב, עמ' 215).

כלומר, העברית החדשה איננה שפה חדשה. העברית בת זמננו היא חוליה בשרשרת ארוכה, והתפתחותה שונה במהותה מהתפתחות שפת פידג'ין לקריאולית. באחרונות קיים ערוץ דיבור בלבד, והמקורות לחידוש הם בעיקרם חיצוניים, בעוד שבהתחדשות העברית יש לערוץ הכתיבה חלק פעיל בתקשורת, והתרחבותה מושתתת בעיקר על המקורות הפנימיים.²⁴

קיצורים ביבליוגרפיים

אורנן 1971 = U. Ornan, "Hebrew Grammar", *Encyclopaedia Judaica*, vol. 8, Jerusalem 1971, pp. 77–175

אזר תשמ"ה = מ' אזר, "התחביר ואחדות הלשון העברית", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 157–161.

אטר 1989 = מ' אטר, עברית שפה חיה, ישראל 1989.

איונשטדט תשכ"ז = ש' איונשטדט, שפתנו העברית החיה, תל אביב תשכ"ז.
 בורוכובסקי-בר־אבא תשס"ב = א' בורוכובסקי-בר־אבא, "מן הכתב אל הדיבור: שמות סימני הפיסוק בפונקציות שונות בלשון", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 103–136.

בלאו תשל"ו = י' בלאו, תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, מקורות ומחקרים ט, ירושלים תשל"ו.

בלאו תשס"ג = י' בלאו, "הרהורים על תחיית העברית", לשוננו סה (תשס"ג), עמ' 315–324.

24. מאמר זה נמסר לדפוס באדר תשס"ד, אך רק לאחרונה, עם ההגהה האחרונה, הפנה אותי ידידי גלעד גבריהו למספר מאמרים ותקצירים של צוקרמן בנושא "העברית הישראלית" הנוגעים לנושא מאמרנו ושהתפרסמו במרשתת האינטרנט (צוקרמן 2006). בדומה לספרו של וקסלר (1990) ולמאמריו של יזרעאל (המופיעים בביבליוגרפיה), אף צוקרמן מתכחש לקשר ההדוק שבין העברית החדשה לעברית לדורותיה, ולכן הוא מתנגד לקריאת השפה המדוברת בפינו והשפה שבה נכתב מאמר זה בשם "עברית", ומציע לקרוא לה "ישראלית". לדעתו "ישראלית" היא שפת כלאיים חדשה, לא שמית, שנוצרה לפני כמאה שנים, מתוכננת למחצה, ושהתבססה ברומנית על עברית ועל יידיש. צוקרמן סבור שהבסיס ל"ישראלית" הוא כלאיים בין עברית ליידיש (ואין הוא רואה בהן שתי תת-שכבות) ולבסיס זה נוספו תרומות משפות נוספות כמו רוסית, פולנית, גרמנית, לדינו, ערבית ואנגלית. מקוצר הזמן והמצע אסתפק בהערה כללית, כי חלק מדבריי במאמרי זה יכולים לשמש תשובה ניצחת אף לטענותיו של צוקרמן בעניין העברית החדשה והעברית לדורותיה.

- בנדויד תשמ"ה = א' בנדויד, "תקופות הדיבור העברי ותקופות העברית הכתובה", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 163-173.
- בן-חיים תשמ"ה = ז' בן-חיים, "האחדות ההיסטורית של הלשון העברית וחלוקתה לתקופות - כיצד?", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 3-25; "תשובה על ההשגות", שם, עמ' 45-53.
- בן-חיים תשנ"ב = ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב.
- בר-אשר תשמ"ה = מ' בר-אשר, "אחדותה ההיסטורית של הלשון העברית ומחקר לשון חכמים", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 75-99.
- בר-אשר 1992 = M. Bar-Asher "Some Observations on the Revival of Hebrew", *Jewish Studies* 32 (1992), Forum of the World Union of Jewish Studies, Jerusalem, English Section, pp. 25-34
- בר-אשר תשס"ב = מ' בר-אשר, "העברית החדשה ומורשת הדורות", תעודה יח (תשס"ב), עמ' 203-215.
- ברגשטרסר 1928 = G. Bergsträsser, *Einführung in die semitischen Sprachen*, München 1928
- גולדנברג תשנ"ו = ג' גולדנברג, "העברית כלשון שמית חיה", הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה: הרצאות לרגל מלאות מאה שנה לייסוד ועד הלשון העברית, בעריכת צ' לסמן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 148-190.
- גושן-גוטשטיין תשמ"ה = מ' גושן-גוטשטיין, "קורפוס, סוג ספרותי ושאלת אחדותה של העברית", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 57-73.
- דינור תש"ו = ב"צ דינור-דינבורג, מפלסי דרך: דמויות לתולדות עיצובה של תנועת שיבת ציון ותחיית ישראל, תל אביב תש"ו.
- הולם 2000 = J. Holm, *An Introduction to Pidgins and Creoles*, Cambridge 2000
- הורוויץ, תשכ"ג = י' הורוויץ, שני לוחות הברית (של"ה), מסכת שבת, פרק נר מצווה, מפעלי ספרים ליצוא, ארץ ישראל תשכ"ג.
- הזו תשכ"ט = ח' הזו, "הלשון העברית", לשוננו לעם כ (תשכ"ט), עמ' 229-232.
- הרמתי 1992 = ש' הרמתי, עברית חיה במרוצת הדורות מרס"ג ועד טלר, ראשון לציון 1992.
- הרמתי 1992 = ש' הרמתי, סוד שיח: דיבור עברי במאות ט"ז-י"ט, תל אביב 1992.
- הרמתי תשנ"ז = ש' הרמתי, עברית - מ"שיח שפתיים" ללשון לאומית, תל אביב תשנ"ז.
- הרמתי תשס"ב = ש' הרמתי, עברית בגויים: נוצרים יודעי עברית ומשבחיה במרוצת הדורות, תל אביב תשס"ב.
- הרשב תש"ן = ב' הרשב (הרושובסקי), "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 (תש"ן), עמ' 9-54.

- P. Wexler, *The Schizoid Nature of Modern Hebrew: A Slavic = 1990 Language in Search of a Semitic Past*, Mediterranean Language and Culture Monograph Series, Wiesbaden 1990
- חומסקי 1967 = ז' חומסקי, הלשון העברית בדרכי התפתחותה, ספריית דני למדע והשכל, 76, ירושלים 1967.
- טנא תשמ"ה = ד' טנא, "לעניין אחדותה ההיסטורית של העברית וחלוקתה לתקופות", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 157-161.
- זרעאל תשמ"ו = ש' זרעאל, "ההייתה תחיית העברית נס? על תהליכי פידוזיניזאציה וקריאוליזציה ביצירת העברית המודרנית", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות ד, 1: עברית ולשונות יהודיות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 77-84.
- זרעאל 2000 = S. Izre'el, "The Emergence of Spoken Israeli Hebrew", Paper presented at the symposium *Corpus Linguistics and the Study of Modern Hebrew*, Emory University, Atlanta, GA, February 3-4, 2000; Published on the Internet: <http://www.tau.ac.il/humanities/semitic/emergence.html>
- זרעאל תשס"ב = ש' זרעאל, "לתהליכי התהוותה של העברית המדוברת בישראל", תעודה יח (תשס"ב), עמ' 217-238.
- יצחקי תשמ"ט = י' יצחקי, "ספרות חיה ב'לשון מתה'", ביקורת ופרשנות 25 (תשמ"ט), עמ' 89-100.
- כרמי תשנ"ז = ש' כרמי, עם אחד ושפה אחת: תחיית הלשון העברית בראייה בין תחומית, תל אביב תשנ"ז.
- לאופר תשנ"ט = א' לאופר, "להגדרת הפונמה - היחידה המזערית בתקשורת הלשונית", בתוך ש' שרביט (עורך), מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה מוגשים למנחם צבי קדרי, רמת גן תשנ"ט, עמ' 329-344.
- ליונס 1981 = J. Lyons, *Language and Linguistics*, Cambridge 1981
- ליפשיץ תרפ"ג = א"מ ליפשיץ, "לשאלות הלשון", בתוך ח' קלוזנר (עורך), שפתנו - קובץ מוקדש לשאלות הרחבתה ותחיתה של הלשון העברית, קובץ ראשון מהדורה ב, ירושלים וברלין תרפ"ג, עמ' 17-42 [הודפס מחדש בליפשיץ תש"ט, עמ' לא-סג].
- ליפשיץ תש"ט = א"מ ליפשיץ, כתבים, כרך ב, ירושלים תש"ט.
- מויסקן וסמית 1995 = P. Muysken & N. Smith, "The Study of Pidgin and Creole Languages", in J. Arends, P. Muysken & N. Smith (eds.), *Pidgins and Creoles: An Introduction*, Amsterdam & Philadelphia 1995, pp. 3-14
- מורג 1972 = Sh. Morag, "Pronunciations of Hebrew", *Encyclopaedia Judaica*, vol. 13, Jerusalem 1972, pp. 1120-1145

- מישור תש"ן = מ' מישור, "תחיית הלשון – האמנם נס?", לשוננו לעם מ-מא (תש"ן), עמ' 208-214.
- סיוון 1976 = ר' סיוון, על אובני לשון ימינו: סקרים ומחקרים, ירושלים 1976. פדרבוש תשכ"ח = ש' פדרבוש, הלשון העברית בישראל ובעמים, ירושלים תשכ"ח. צוקרמן 2006 = Zuckermann Ghil'ed, 2006, <http://www.zuckermann.org>
- צרפתי תשנ"א = גב"ע צרפתי, "ניתוח אוצר המלים של העברית החדשה לפי הרבדים ההיסטוריים של הלשון", בתוך מ' גושן-גוטשטיין ואחרים (עורכים), שי לחיים רבין: אסופת מחקרי לשון לכבודו, ירושלים תשנ"א, עמ' 311-336.
- קאי וטוסקו 2001 = A. S. Kaye & M. Tosco, *Pidgin and Creole Languages: A Basic Introduction*, Lincom Europa, Lincom Textbook in Linguistics 05, Muenchen 2001
- קאץ 1993 = D. Katz, "The Phonology of Ashkenazic", in L. Glinert (ed.), *Hebrew in Ashkenaz, A Language in Exile*, New York & Oxford 1993, pp. 47-87
- קוטשר 1982 = E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem 1982
- רבין תשל"ז = ח' רבין, עיקרי תולדות הלשון העברית, ירושלים תשל"ז.
- רבין תש"ם = ח' רבין, "מה הייתה תחיית הלשון?", בתוך א' אבן-שושן ואחרים (עורכים), ספר שלום סיון, ירושלים תש"ם, עמ' 125-140 (=ש' מורג [עורך], העברית בת-זמננו: מחקרים ועיונים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 16-31).
- רבין תשמ"ה = ח' רבין, "תקופותיה של הלשון העברית", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 27-35.
- רוזן 1977 = H. B. Rosen, *Contemporary Hebrew: Trends in Linguistics*, State-of-the Art Reports, 11, The Hague 1977
- שרפשטיין תשל"ב = צ' שרפשטיין, "פלא תחייתו של הדיבור העברי", לשוננו לעם כג, ו (תשל"ב), עמ' 158-163.